

Aleksandra Piegzik
Uniwersytet Wrocławski

Przeszkody małżeńskie w ustawodawstwie dzielnicowym II RP

Impediments to marriage in district laws
of the Second Polish Republic

Streszczenie

Głównym celem niniejszego artykułu jest omówienie problematyki przeszkód małżeńskich w ustawodawstwach dzielnicowych, które obowiązywały w II Rzeczypospolitej. W chwili osiągnięcia przez Polskę niepodległości w 1918 r. na terenach odzyskanych obowiązywały wciąż kodyfikacje zaborcze. W odniesieniu ściśle do tematyki przeszkód małżeńskich: na Ziemiach Zabrzanych obowiązywał głównie tom X *Zwodu Praw Cesarstwa Rosyjskiego*, na ziemiach byłego zaboru pruskiego – BGB, na terenach byłego zaboru austriackiego było to ABGB, na Spiszu i Orawie niektóre z postanowień ABGB oraz w większości przypadków węgierskie prawo małżeńskie z 1894 r., zaś na ziemiach centralnych, czyli tych należących do byłego Królestwa Polskiego, obowiązywał ukaz cara Mikołaja z 1836 r. zatytułowany *Prawo o małżeństwie*. W pracy tej omówione zostały zakazy małżeńskie, przy jednoczesnym uwzględnieniu różnic oraz podobieństw pomiędzy ustawodawstwami, a także ich wpływu na prace unifikacyjne i kodyfikacyjne Komisji Kodyfikacyjnej.

Słowa kluczowe:

przeszkody małżeńskie, II Rzeczypospolita, ustawodawstwa obce, po zaborcach

Abstract

The main purpose of this paper is to discuss the issue of impediments to marriage in district laws that existed in the Second Polish Republic. When Poland regained independence in 1918, the codifications of the partitioning powers were still binding in recovered areas there still existed invader's codifications. Legal acts, which regulated the issue of marital obstacles were as follows: in the Western Krai it was mainly the 10th volume of The Digest of Laws of the Russian Empire, in the lands of the former Prussian Partition it was BGB, in the former Austrian Partition it was ABGB, in the Spisz and Orava some of the regulations of the ABGB were in force, but in most cases it was Hungarian law marriage of 1894. and in central Poland, formerly the Kingdom of Poland, Law on marriage was in force, imposed in 1836 by Tsar Nicholas in his decree. This article discusses marriage impediments, taking into account the differences and similarities between the laws and their impact on the work of unification and codification performed by Commission of Codification.

Key words

impediments to marriage, marital obstacles, district law in Second Polish Republic, Second Polish republic, after partitions

1. Uwagi wstępne

Odzyskanie niepodległości przez Polskę w 1918 r. wiązało się z koniecznością odbudowania nowego państwa w każdym aspekcie – zarówno ekonomicznym, społecznym, jak i prawnym. Nie było możliwe zrekonstruowanie całego systemu prawnego oraz dostosowanie go do zupełnie nowej rzeczywistości w krótkim czasie po 123 latach znajdowania się terenów Rzeczypospolitej pod wpływem kilku różnych, zmieniających się kodyfikacji. Jak pisał Wacław Makowski w „Gazecie Sądowej” w 1919 r.:

Połączenie w nowej organizacji państwa polskiego dzielnic, powiązanych po rozbiorach z innymi państwami, wytworzyło na terenie nowej Rzeczypospolitej jedyną w swoim rodzaju mozaikę prawną. Odrębne dzielnice Polski żyły przez cały stuletni okres czasu pod działaniem rozmaitych praw, zarówno publicznych jak i prywatnych, co nie pozostało bez wielkiego śladu dla całego ukształtowania stosunków. Poza znaczeniem ogólnospołecznym, stan taki posiada przede wszystkim znaczenie prawne, które wymaga od tworzącej się organizacji państwa przedsięwzięcia środków uzdrowienia takiego, niewątpliwie szkodliwego stanu rzeczy¹.

Należałoby również zauważyć, że Rzeczpospolita była państwem, na którego terenie obowiązywały różne wyznania². Mimo iż w art. 114 Konstytucji³ religia rzymskokatolicka uznana jest za dominującą, to jednak warto zwrócić uwagę, że inne odłamy chrześcijaństwa stanowiły zbyt znaczną grupę, aby można było je zignorować w ustawodawstwie. Warto wspomnieć, że sądownictwo w sprawach dotyczących rozwodów czy też przeszkód małżeńskich sprawowały przede wszystkim sądy religijne⁴. Podczas kształtowania nowych stosunków prawnych w odrodzonym państwie nie można było pominąć elementów religijnych w kreowanym ustawodawstwie z uwagi na silne zakorzenienie nie tylko kulturowe, ale również polityczne szczególnie religii rzymskokatolickiej, gdyż nawet w programach czołowych partii znajdowały się odniesienia do problemów wyznaniowych⁵.

W odrodzonym państwie obowiązywało aż pięć różnych systemów regulujących prawo rodzinne: na Ziemiach Zabrzanych obowiązywał tom X *Zwodu Praw Cesarstwa*

¹ W. Makowski, *W sprawie ujednoczenia ustawodawstwa*, „Gazeta Sądowa Warszawska”, nr 2, 18 stycznia 1919 r., s. 13.

² J. Gwiazdomorski, *Trudności kodyfikacji osobowego prawa małżeńskiego w Polsce. Osobne odbicie z Czasopisma Prawniczego*, Kraków 1935, s.175.

³ Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 1921 r. Nr 44, poz. 267).

⁴ M. Allerhand, *O wpływie orzeczeń w sprawach małżeńskich wydanych przez sądy duchowne w b. zaborze rosyjskim na stosunki prawne w innych dzielnicach Rzeczypospolitej Polskiej*, nakładem autora, Lwów 1925, s. 3.

⁵ J. Osuchowski, *Prawo wyznaniowe Rzeczypospolitej Polskiej 1918–1939, węzłowe zagadnienia*, Książka i Wiedza, Warszawa 1967, s. 50.

Rosyjskiego ze zmianami oraz uzupełnieniami⁶, które obejmowały prawo małżeńskie, umowę postępowania cywilnego z 1864 r., ustawę o aktach stanu cywilnego, ustawę o wyznaniach obcych, a także umowę o konsystorzach duchownych⁷; na ziemiach byłego zaboru pruskiego – Bürgerliches Gesetzbuch (BGB)⁸ oraz ustawa o rejestracji stanu cywilnego i zawieraniu małżeństw z dnia 6 lutego 1875 r.⁹; na terenach byłego zaboru austriackiego było to Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch (dalej ABGB)¹⁰ wraz ze zmianami oraz ustawami uzupełniającymi; na Spiszu i Orawie niektóre z postanowień ABGB oraz w większości przypadków węgierskie prawo małżeńskie z 1894 r.; zaś na ziemiach centralnych, czyli tych należących do byłego Królestwa Polskiego, obowiązywał ukaz cara Mikołaja z 1836 r. zatytułowany *Prawo o małżeństwie* w związku z niektórymi postanowieniami Kodeksu Cywilnego Królestwa Polskiego z 1825 r.¹¹ oraz późniejszymi zmianami i uzupełnieniami¹².

W dniu 3 czerwca 1919 r. została przez Sejm Ustawodawczy powołana Komisja Kodyfikacyjna, której głównym zadaniem przez kolejne lata była próba usystematyzowania przepisów i stworzenia nowych kodeksów prawa polskiego¹³. Postulowano, aby unifikację prawa polskiego przeprowadzać na dwóch różnych płaszczyznach – teoretycznej, czyli w drodze skodyfikowania nowego prawa, oraz praktycznej, czyli zapewnienia prawidłowego funkcjonowania aparatu państwowego¹⁴. Koncepcje unifikacyjne przybierały różne formy, jednakże można było zauważyć trzy główne tendencje¹⁵. Poja-

⁶ Z. Rymowicz, *Prawo cywilne Ziem Wschodnich: tom X cz. 1 Zводу praw rosyjskich: tekst podług wydania urzędowego z roku 1914 z uwzględnieniem zmian wprowadzonych przez ustawodawcę polskiego oraz ustawy związkowe, tudzież judykatura Sądu Najwyższego i b. Senatu. T. 2*, Warszawa 1933.

⁷ L. Górnicki, *Oneramatrmonii i majątek rodziny w projektach kodyfikacji prawa rodzinnego w II RP*, [w:] J. Rominkiewicz (red.), *Rodzina i jej prawa*, Kolonia Limited: Instytut Historii Państwa i Prawa, nakład własny, Wrocław 2012, s. 137; B. Werwiński, *Małżeńskie prawo. Cz. I, Małżeńskie prawo osobowe. Województwa Wschodnie*, [w:] *Encyklopedia podręczna prawa prywatnego założona przez Henryka Konica*, red. Fryderyk Zoll, Jan Wasilkowski, *Część I. Małżeńskie prawo osobowe*, z. XI, Warszawa, Instytut wydawniczy „Biblioteka Polska” [b.r.w.], s. 793.

⁸ Bürgerliches Gesetzbuch, [za:] *Kodeks cywilny obowiązujący na Ziemiach Zachodnich Rzeczypospolitej Polskiej*, oprac. Z. Lisowski, Poznań 1933.

⁹ S. Tylbor, *Małżeńskie prawo. Część pierwsza. Małżeńskie prawo osobowe*, [w:] *Encyklopedia podręczna prawa prywatnego założona przez Henryka Konica*, red. Fryderyk Zoll i Jan Wasilkowski, *Część I. Małżeńskie prawo osobowe*, z. XI, Instytut wydawniczy „Biblioteka Polska” [b.r.w.], Warszawa, s. 732.

¹⁰ Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch, [za:] F. Kasperek, M. Zatorski, *Powszechna Księga Ustaw Cywilnych dla wszystkich krajów dziedzicznych niemieckich monarchii austriackiej*, przekł. W. Majer, Cieszyn 1894.

¹¹ *Kodex Cywilny Królestwa Polskiego – w Warszawie dnia 1 (13) Czerwca 1825 r.* (Dz. Pr. K. P. Tom X, Nr 41).

¹² K. Pietrzykowski, [w:] K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2015, s. 10.

¹³ L. Górnicki, *Prawo cywilne w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919–1939*, Kolonia Limited, Wrocław 2000, s. 5.

¹⁴ W. Makowski, *op. cit.*, s. 14.

¹⁵ A. Lityński, *Pół wieku kodyfikacji prawa w Polsce (1919–1969)*, Śląskie Wydawnictwa Naukowe: WSZiNS, Tychy 2001, s. 8.

wiały się postulaty albo objęcia terytorium II Rzeczypospolitej mocą obowiązującą jednego z kodeksów państw zaborczych, albo utworzenie kompilacji tych kodeksów, albo ostatecznie utworzenie zupełnie nowego porządku prawnego. Należy zauważyć, że dwie spośród tych propozycji miały na celu utrzymanie choćby części uregulowań obowiązujących podczas rozbiorów, co świadczy o ich randze. Nie zakładano jednakże pozostawienia dzielnicowego obowiązywania konkretnych regulacji z uwagi na fakt, że poziom zaawansowania kodeksów znacząco się różnił¹⁶. Jednak ze względu na długo trwające prace unifikacyjne i kodyfikacyjne zakończone niepowodzeniami oraz przywiązanie społeczeństwa do obowiązujących uregulowań¹⁷ proponowane przez Komisję rozwiązania nie weszły w życie, a systemy prawne państw zaborczych przez długi jeszcze czas znajdowały zastosowanie na ziemiach Rzeczypospolitej. Należy zauważyć, że były one uznawane nie za obce uregulowania, a raczej za polskie prawo dzielnicowe¹⁸.

Sama problematyka przeszkód małżeńskich wydaje się istotna z uwagi na fakt, że to właśnie przeszkody wraz z wymogami zawarcia małżeństwa kształtowały i kształtują ważność instytucji małżeństwa. Poniżej analizuję te przesłanki, występujące w obowiązujących na ziemiach II Rzeczypospolitej kodeksach cywilnych, gdyż ich różnorodność stanowiła wyzwanie dla późniejszych unifikatorów i kodyfikatorów.

2. Ziemie Centralne RP i Kresy Wschodnie¹⁹

Ziemie centralne II RP obejmowały województwa: warszawskie, łódzkie, kieleckie, lubelskie, a także niektóre powiaty z województwa białostockiego, takie jak augustowski, kolneński, łomżyński, ostrowski, sejneński, suwalski, szczuczyński oraz wysoko-mazowiecki. Głównym aktem regulującym tematykę prawa rodzinnego na tych terenach było wydane w 1836 r. i wprowadzone dekretem przez cara Mikołaja I *Prawo o małżeństwie*²⁰, które obowiązywało w powiązaniu z niektórymi postanowieniami Kodeksu Cywilnego Królestwa Polskiego z 1825 r. (dalej Król Pol.) oraz późniejszymi

¹⁶ M. Kallas, A. Lityński, *Historia ustroju i prawa Polski Ludowej*, Wydawnictwo Prawnicze PWN, Warszawa 2003, s. 376.

¹⁷ Por. W. Abraham, *Zagadnienie kodyfikacji prawa małżeńskiego*, nakładem autora, Lwów 1927, s. 1.

¹⁸ S. Płaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym, cz. 3, okres międzywojenny*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2001, s. 34.

¹⁹ W Królestwie Kongresowym pierwotnie obowiązującym kodeksem regulującym tematykę prawa rodzinnego był sekularyzujący instytucję małżeństwa Kodeks Napoleona z 1808 r. dla Księstwa Warszawskiego. Kodeks ten nie był jednakże pozytywnie przyjmowany przez społeczeństwo ze względu na silne przywiązanie do religii, jakim się ono cechowało. Kodyfikacja ta pozbawiona była elementów wyznaniowych, postrzegała małżeństwo jako umowę cywilną, a jurysdykcję nad sprawami rodzinnymi powierzała sądom powszechnym. Istotną jego modyfikację w przedmiotowym zakresie stanowił w związku z powyższym obowiązujący od 1 stycznia 1826 r. Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego. Akt ten kompleksowo regulował zasady rządzące zawieraniem małżeństw oraz stosunkami między małżonkami.

²⁰ *Prawo o małżeństwie* ogłoszone 24 czerwca 1836 r., Dz. Pr. XVIII 59–297.

zmianami i uzupełnieniami²¹. Regulacje dotyczące przeszkód małżeńskich, znajdujące się w Kodeksie, zostały całościowo zastąpione przez ukaz carski²². Małżeństwo w świetle dekretu cara Mikołaja było instytucją głównie wyznaniową, a dopiero w drugiej kolejności świecką. Oznaczało to oddanie Kościołowi jurysdykcji w sprawach dotyczących małżeństwa oraz zezwolenie na kształtowanie przez Kościół warunków dotyczących

²¹ S. Tylbor, *op.cit.*, s. 732. Warto zauważyć, że całość uregulowań dotyczących sposobu zawierania małżeństwa oraz unieważniania została zastąpiona prawem o małżeństwie z 1836 r. Artykuły, które pozostały w mocy, to te odnoszące się głównie do stosunków majątkowych między małżonkami oraz do wzajemnych praw i obowiązków; zob. J. Walewski, *Kodeks cywilny Królestwa Polskiego (prawo z r. 1825) objaśniony motywami do prawa i jurysprudencją. Ks. I*, Drukarnia Józefa Bergera, Warszawa 1872.

²² Aktem regulującym tematykę małżeństwa, który obowiązywał na terenie Królestwa Polskiego od 1825 r., był Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego. Tematyka przeszkód małżeńskich uwzględniona w kodyfikacji została całkowicie zastąpiona przez wydany 11 lat później dekret Mikołaja I *Prawo o małżeństwie*. Warto jednakże omówić uregulowania, które występowały w tejże regulacji z uwagi na fakt, że przynależały one do całościowego opracowania zagadnień cywilnoprawnych. Przeszkody małżeńskie uwzględnione zostały w Tytule V, Dziale II Kodeksu, zatytułowanym *O warunkach cywilnych do zawarcia małżeństwa*. Pierwszym z takich warunków, którego niedotrzymanie było traktowane jako zakaz małżeński, było osiągnięcie przepisanego wieku, którym było 15 lat w przypadku kobiet oraz 18 lat w przypadku mężczyzn (art. 144 Król. Pol.). Była to przeszkoda o charakterze względnym, albowiem władca mógł z ważnych przyczyn udzielić dyspensę odnośnie do tego wieku i zezwolić na wcześniejsze zawarcie małżeństwa (art. 145 Król. Pol.). Do warunków dotyczących wieku odnosił się również przepis art. 149 Król. Pol., w którym mowa o konieczności uzyskania zezwolenia matki i ojca (lub tylko ojca, w przypadku różnicy zdań pomiędzy rodzicami) przez kobietę, która nie ukończyła 21. roku życia i mężczyznę, który nie ukończył 25 lat. W przypadku śmierci albo niemożności wyrażenia zgody przez jednego z rodziców wystarczającą dla zgodnego z prawem zawarcia związku małżeńskiego była zgoda pozostałego przy życiu rodzica (art. 150 Król. Pol.). W określonych w ustawie przypadkach zezwolenie rodzica zastąpić mogła zgoda wyrażona przez dziadków nupturienta lub też radę rodzinną (art. 151–152 Król. Pol.). Jednocześnie istniał obowiązek uzyskania rady krewnych aż do ukończenia 30. roku życia, w pierwszej kolejności rodziców, a w przypadku gdyby oni nie byli w stanie spełnić tej powinności – dalszych krewnych (art. 153–157 Król. Pol.). Niemożliwe było również legalne zawarcie małżeństwa przez oficerów oraz urzędników wojskowych, a także podoficerów i żołnierzy bez zezwolenia właściwej władzy wojskowej (art. 158 Król. Pol.). Kolejną zawartą w Kodeksie przeszkodą małżeńską była bigamia. Brak było możliwości zawarcia związku małżeńskiego przed rozwiązaniem trwającego małżeństwa (art. 147 Król. Pol.). Dla kobiet zakaz ten został obwarowany dodatkowym rygorem – kobieta nie mogła zawrzeć małżeństwa przed upływem dziesięciu miesięcy od chwili rozwiązania poprzedniego (art. 148 Król. Pol.). Regulacja taka podyktowana była zapewne względami praktycznymi związanymi z przybliżonym okresem trwania ciąży u kobiety – zapewniano tym samym większą pewność co do stwierdzenia, który z małżonków kobiety jest ojcem narodzonego dziecka. Zakazem małżeńskim objęte zostały również określone stopnie pokrewieństwa oraz powinowactwa. Nie mogli zawrzeć małżeństwa krewni w linii prostej pomiędzy wszystkimi wstępnymi i zstępnymi, zarówno zrodzonymi w małżeństwie, jak i poza nim – znaczenie miało faktyczne pokrewieństwo genetyczne (art. 159 Król. Pol.). W linii bocznej zakazane było małżeństwo pomiędzy rodzeństwem, zarówno z prawego łoża, jak i z konkubinatu, a także przyrodnim (art. 160 Król. Pol.). Pomiedzy powinowatymi zakaz ograniczał się do linii prostej (art. 159 Król. Pol.). Co do innych stopni pokrewieństwa Kodeks odsyłał do szczegółowych uregulowań w zakresie wyznaniowym (art. 161 Król. Pol.). Niedopuszczalne było również zawarcie małżeństwa pomiędzy przysposabiającym oraz przysposobionym i jego zstępnymi, między dziećmi przysposobionymi przez tą samą osobę, między przysposobionym oraz jego biologicznymi dziećmi urodzonymi później, między przysposobionym a małżonkiem przysposabiającego i nawzajem oraz między przysposabiającym a małżonkiem przysposobionego (art. 162 Król. Pol.). Ostatnią wymienioną przeszkodą była przeszkoda dotycząca religii, a mianowicie zakaz wstępowania w związek małżeński przez chrześcijan z osobami wyznającymi inną wiarę (art. 163 Król. Pol.). Do ważnego zawarcia małżeństwa konieczne było zgodne złożenie oświadczeń woli przez nupturientów (art. 146 Król. Pol.)

zawierania małżeństwa, jego ważności, a także dopuszczalności oraz trybu rozwiązywania małżeństwa. Przepisy te w teorii nie różnicowały ze względu na przynależność do danego związku wyznaniowego, jednakże w praktyce nie każda struktura religijna była wykształcona na tyle, by móc tak szeroko regulować kwestię zawierania związku małżeńskiego, a co za tym idzie – konieczne było wprowadzenie osobnych regulacji odnoszących się do konkretnych wyznań²³. Małżeństwo było więc ważne jedynie wtedy, gdy zostało zawarte przed duchownym oraz w obrządku konkretnego wyznania. Oznaczało to, że wraz z ukazem moc obowiązującą miały również przepisy wewnętrzne każdego z wyznań²⁴. Należy zauważyć, że w rozumieniu dekretu z 1836 r. nie było możliwe istnienie małżeństwa czysto cywilnego, pozbawionego elementów wyznaniowych – instytucja małżeństwa ściśle wiązała się więc z religią²⁵. Jurysdykcja sądów świeckich ograniczała się do rozpatrywania spraw z zakresu skutków cywilnych zawartego małżeństwa, w czasie jego trwania lub po ustaniu, przy jednoczesnym wyłączeniu właściwości w sprawach rozstrzygania o ważności małżeństwa, jego rozwiązaniu lub rozłączeniu małżonków²⁶. Regulacje zawarte w *Prawie o małżeństwie* dotyczyły takich religii jak: wyznanie rzymskokatolickie, prawosławne, unickie, protestanckie, a także inne wyznania chrześcijańskie i niechrześcijańskie²⁷. Skupię się dalej na szczegółowym omówieniu przeszkód dotyczących małżeństw zawieranych pomiędzy wyznawcami religii rzymskokatolickiej z uwagi na to, że wyznanie to dominowało wśród ludności terenów byłego Królestwa Polskiego. Pokróćce omówione zostaną również przeszkody występujące w uregulowaniach dotyczących innych wyznań.

W rozdziale I oddziale 1 zatytułowanym *O warunkach istotnych do zawarcia małżeństwa* zamieszczone zostały konieczne do spełnienia w przypadku chęci wstąpienia w związek małżeński warunki. Jak twierdzi R. Longchamps de Bériet, ich niespełnienie skutkowało ziszczeniem się przeszkody bezwzględnej, zupełnie uniemożliwiającej zawarcie małżeństwa²⁸. Przeszkodami tymi były: brak osiągnięcia przez nupturientów przepisanego wieku, czyli 14 lat u mężczyzn i 12 lat u kobiet, ubezwłasnowolnienie, choroba umysłowa istniejąca w chwili zawarcia ślubu, niemoc wykonywania powinności małżeńskiej oraz wymienione w oddziale 2 przeszkody małżeńskie.

²³ R. Longchamps de Bériet, *Zawarcie i rozwiązanie małżeństwa według prawa cywilnego obowiązującego w Polsce*, Towarzystwo Wiedzy Chrześcijańskiej Drukarnia Państwowa, Lublin 1928, s. 8.

²⁴ S. Tylbor, *op. cit.*, s. 733.

²⁵ A. Fastyn, *Zawarcie małżeństwa mieszanego wyznaniowo według prawa małżeńskiego z 1836 r.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2013, t. LXV, z. 1, s. 229.

²⁶ S. Tylbor, *op. cit.*, s. 733.

²⁷ P. Rygula, *Historyczny kontekst debaty na temat projektu nowego prawa małżeńskiego w Polsce międzywojennej*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 2001, nr 34, s. 260–261.

²⁸ R. Longchamps de Bériet, *op. cit.*, s. 12–13.

Rozdział I oddział 2 aktu zatytułowany został *O przeszkodach nie dopuszczających zawarcie małżeństwa*, przy czym warunki tam wymienione odnosiły się jedynie do małżeństw zawieranych pomiędzy osobami przynależącymi do Kościoła rzymskokatolickiego. Małżeństwo zawarte z pominięciem tych zakazów podlegało unieważnieniu. Enumeratywnie wymienione zostały takie przeszkody jak: różność religii (*disparitas cultus*), wielożeństwo, śluby zakonne i wyższe święcenia, przestępstwo, pokrewieństwo i powinowactwo oraz przystojność publiczna. Każdy z tych elementów został w ukazie pokrótce opisany. Pierwszą z zawartych w akcie przeszkód była przeszkoda różności religii. Ustawodawca opisywał ją jako niemożność zawarcia małżeństwa pomiędzy osobami, które były wyznania rzymskokatolickiego, a osobami należącymi do Kościoła wiary niechrześcijańskiej. Dopuszczalne było zawieranie małżeństw między osobami reprezentującymi różne odłamy chrześcijaństwa, pod warunkami wyrażonymi w akcie. Kolejną przeszkodą ujętą w ramach wyliczenia z oddziału drugiego aktu było wielożeństwo, znane dzisiaj jako bigamia. Autorzy tekstu potraktowali ten zakaz opisowo, określając go jako niemożność posiadania w jednym czasie więcej niż jednej żony przez jednego mężczyznę i więcej niż jednego męża przez jedną kobietę. Przeszkoda ta obejmowała zakaz wchodzenia w kolejny związek małżeński, dopóki trwało małżeństwo poprzednio zawarte, które nie zostało unieważnione. Nie zostało to ujęte w tekście, jednakże można przypuszczać, że ustawodawca, pisząc o „trwaniu małżeństwa”, miał również na myśli fakt, że nie ustało ono w żaden inny sposób. W punkcie odnoszącym się do tej przeszkody znalazło się też zastrzeżenie, że osoba, która była winna wielożeństwa, nie mogła, nawet w przypadku, gdyby jej pierwszy, zgodnie z prawem poślubiony współmałżonek zmarł, zawrzeć ślubu z osobą, z którą dopuściła się bigamii. Z przepisu tego wynika również, że wielożeństwo w świetle *Prawa o małżeństwie* było przestępstwem. Następnym zakazem opisanym w ukazie były śluby zakonne lub święcenia wyższe przyjęte przez przynajmniej jedną ze stron planowanego związku małżeńskiego. Ta przyczyna do unieważnienia małżeństwa odnosiła się do osób, które złożyły śluby czyściwości w zakonie lub do duchownych, którzy przyjęli wyższe święcenia. Jako kolejną przeszkodę wymieniono przestępstwo. Ustawodawca nie odnosił się do jakiegokolwiek przestępstwa, sprecyzował natomiast charakter czynu zabronionego, jakiego musiał dopuścić się nupturient, aby zakaz ten został aktywowany. Małżeństwa nie mogła zawrzeć osoba, która cudzołożyła, a potem zamordowała swojego współmałżonka w celu poślubienia osoby, z którą dopuszczała się cudzołóstwa. Zakaz ten odnosił się nie tylko do zawarcia związku małżeńskiego między osobami, które wspólnie dopuściły się przestępstwa cudzołóstwa, ale w przypadku popełnienia morderstwa także w stosunku do cudzołożącego współmałżonka oraz sprawcy, współsprawcy czy współnika popełnionej zbrodni. Nie tylko morderstwo stanowiło przeszkodę do zawarcia małżeństwa – również

cudzołóstwo połączone z samym przyrzeczeniem zawarcia małżeństwa na wypadek śmierci współmałżonka, który był niewinny, było okolicznością, w której zawarte małżeństwo podlegało unieważnieniu. Piątą przeszkodą małżeńską ujętą w ukazie było pokrewieństwo oraz powinowactwo. *Prawo o małżeństwie* nie rozróżniało, czy węzły te powinny wynikać ze związków legalnych, czy też były przeszkodą niezależnie od ich sformalizowania. Jako przykład do analizy można podać koligację potomstwa zrodzonego w małżeństwie oraz tego, które urodziło się poza nim. Zakaz wstępowania w związek małżeński dotyczył zarówno krewnych, jak i powinowatych w każdym stopniu, jeśli chodziło o ascendentów i descendentów. W odniesieniu do linii bocznej autorzy przyjęli rozwiązanie do czwartego stopnia kanonicznego włącznie, jeśli chodziło o krewnych i powinowatych z prawych związków. Pokrewieństwo i powinowactwo osób związanych nieprawym węzłem w linii bocznej stanowiło przeszkodę, gdy chodziło o powiązanie do czwartego stopnia kanonicznego w przypadku krewnych i do drugiego stopnia włącznie w przypadku powinowatych. W regulacji istniało także wyszczególnienie takiego pojęcia jak „pokrewieństwo duchowe”. Stanowiło ono przeszkodę do zawarcia małżeństwa w odniesieniu do konkretnych związków. Nie mogły z przyczyny pokrewieństwa duchowego wstąpić w związek małżeński osoby, z których jedna dawała chrzest drugiej, oraz między osobą, która chrzczyła, a rodzicami chrzczonego. Zakaz taki istniał również w stosunku do osób, z których jedna przyjmowała chrzest lub była bierzmowana (oraz rodzicami tych osób), a druga występowała w roli matki lub ojca chrzczonego lub tzw. świadka bierzmowania, czyli osobami podającymi do bierzmowania. W ukazie uściślone jest, jak należałoby rozumieć pojęcie „rodziców chrzestnych”. Otóż osobami takimi nazywać należało osoby, które trzymały dzieci do chrztu w pierwszej parze, w wypadku gdy chrzest został udzielony z zachowaniem uroczystej formy oraz obrządku religii. Uregulowana została również kwestia pokrewieństwa i powinowactwa cywilnego – stanowiło ono przeszkodę małżeńską w przypadku, gdy w związek małżeński wstąpić chcieli przysposabiający i przysposobiony albo jego zstępni, przysposobiony i osoby będące dziećmi z małżeństwa spółdzionymi z jednej i tej samej osoby, przysposabiający i małżonek przysposobionego lub w sytuacji odwrotnej – przysposobiony i małżonek przysposabiającego. Ukaz zawierał jednakże regulacje dotyczące możliwości udzielenia przez władze duchowne dyspensy na zawarcie małżeństwa pomiędzy krewnymi w linii bocznej drugiego stopnia i dalszymi, wedle gradacji kanonicznej. W podobny sposób istniała możliwość usunięcia zakazu wynikającego z powinowactwa w linii bocznej, pokrewieństwa i powinowactwa duchownego oraz cywilnego. W przypadku uzyskania takiego zezwolenia możliwe było zawarcie ważnego małżeństwa, które nie podlegałoby unieważnieniu.

Ostatnią wymienioną w ukazie przeszkodą małżeńską była przeszkoda przystojności publicznej. Przystojność publiczną można by utożsamiać ze znaną dzisiaj moralnością publiczną. Przeszkoda ta aktywowała się w sytuacji, gdy małżeństwo zawrzeć chciała strona zaręczona z krewnymi w pierwszym stopniu kanonicznym drugiej strony, przy czym wymagane było, aby zaręczyny zawarte były z zachowaniem odpowiedniej uroczystości, były ważne oraz aby asystował przy nich kapłan oraz świadkowie. Kolejnym przypadkiem, w którym istniał zakaz zawarcia małżeństwa, była okoliczność, w której nieskonsumowane małżeństwo zostało unieważnione wyrokiem władzy duchownej lub rozwiązane przez śmierć lub wstąpienie do zakonu jednej ze stron, a drugi małżonek chciałby zawrzeć małżeństwo z krewnym swojego współmałżonka do czwartego stopnia kanonicznego włącznie. Jedyną sytuacją, w której przeszkoda przystojności publicznej nie zachodziła, był przypadek, gdy pierwsze małżeństwo unieważnione zostało z powodu braku zezwolenia. Przeszkoda ta mogła być usunięta przez dyspensę władzy duchownej. Podania o dyspensy oraz udzielanie dyspens przez władzę duchowną musiały każdorazowo być notyfikowane odpowiednim organom.

Unieważnienie małżeństwa zawartego z pominięciem wymienionych wyżej zakazów mogło nastąpić na wniosek każdego z małżonków lub tego z nich, który uznany został przez ustawę za pokrzywdzonego. W przypadku gdy dany czyn zagrożony był uznaniem nieważności bezwzględnej małżeństwa, postępowanie mogło zostać wszczęte przez sam sąd duchowny, który miał w tych sprawach pełną jurysdykcję²⁹.

W ukazie wymienione zostały także tzw. zakazy małżeńskie, które jednakże nie powodowały nieważności małżeństwa, a jedynie pociągały za sobą odpowiedzialność ponoszoną przez małżonków, którzy ich nie przestrzegali, ich zastępców ustawowych lub też duszpasterza. Jednym z zakazów w świetle *Prawa o małżeństwie* było nieosiągnięcie przepisanej wieku dojrzałości małżeńskiej, czyli 16 lat u kobiety i 18 u mężczyzny, przy czym osoby, które nie osiągnęły 21. roku życia nie mogły zawrzeć związku małżeńskiego bez wcześniejszej zgody ojca, ewentualnie w szczególnych wypadkach zezwolenia matki albo opiekuna. Następnie wymieniono: nieuzyskanie pozwolenia zastępcy ustawowego w odniesieniu do małoletnich lub też rady rodzinnej w przypadku, gdy małżeństwo zawierane było między opiekunem lub jego zstępnyymi a pupilem; nieuzyskanie zezwolenia władzy wojskowej; brak zapowiedzi; nieokazanie dokumentów potwierdzających takie dane jak: wiek nupturientów; rozwiązanie lub unieważnienie poprzedniego małżeństwa; niezachowanie wymaganego terminu od czasu ustania poprzedniego małżeństwa w przypadku kobiety uprzednio zamężnej. Rodzice mieli możliwość zmniejszenia zachowku w stosunku do dzieci, które bez ich zgody zawarły związek małżeński. Od zakazów małżeńskich władza duchowna mogła również udzielić dyspensy.

²⁹ *Ibidem*, s. 13.

W wyznaniu prawosławnym przeszkodami powodującymi nieważność zawarcia małżeństwa były: ubezwłasnowolnienie zupełne, choroba umysłowa, istniejące już poprzednio małżeństwo, poprzedni trzykrotny związek małżeński, wiek powyżej 80 lat, różność religii, pokrewieństwo oraz powinowactwo w stopniach określonych przez to wyznanie, brak zezwolenia nupturientów, błąd oraz przymus. Do małżeństw zawieranych pomiędzy unitami stosowano przepisy głównie Kościoła greckokatolickiego, w niektórych zaś sprawach zastosowanie miały regulacje Kościoła rzymskokatolickiego. Nie istniała jednakże w Królestwie Kongresowym ani na późniejszych terenach pozaborowych na tyle rozbudowana struktura kościelna tego wyznania, żeby móc zapewnić jurysdykcję w sprawach małżeńskich, co skutkowało poddaniem takich spraw władzom Kościoła łacińskiego³⁰. W ukazie opisane zostały również przyczyny skutkujące unieważnieniem małżeństwa w takich wyznaniach jak ewangelicko-augsburskie oraz ewangelicko-reformowane. Były to zupełne ubezwłasnowolnienie, istniejące już małżeństwo, różność religii polegająca na tym, że jeden z nupturientów był wyznania ewangelickiego, a drugi nie należał do żadnego z odłamów chrześcijaństwa, szeroko zakreślone pokrewieństwo i powinowactwo (pokrewieństwo występujące w linii prostej i bocznej pomiędzy rodzeństwem rodzonym oraz przyrodnim, siostrzeńcem i ciotką, wujem i siostrzenicą, stryjem i synowicą, a także powinowactwo pomiędzy ojczymem i pasierbicą, wnuczką i pasierbem, zięciem i matką żony, synową i świekrem, wdową po stryju lub wuju i synowcem lub siostrzeńcem, między przysposabiającym i przysposobionym), przestępstwo w formie takiej jak w małżeństwach zawieranych pomiędzy katolikami, cudzołóstwo (takie, które spowodowało rozwód), brak zezwolenia zastępców ustawowych, zwierzchności opiekuńczej lub wojskowej, a także brak zezwolenia stron (przymus, błąd, choroba psychiczna) oraz niedotrzymanie terminów oczekiwania na zawarcie nowego związku małżeńskiego przypisanych osobom rozwiedzionym z własnej winy³¹. Można więc zauważyć, że przepisy odnoszące się do przeszkód małżeńskich w stosunku do osób wyznających religię grecko-unicką oraz ewangelicko-augsburską, a także ewangelicko-reformowaną w większości – z drobnymi zmianami – pokrywały się z uregulowaniami dotyczącymi tejże tematyki w odniesieniu do wyznawców Kościoła rzymskokatolickiego³².

Przechodząc do omówienia prawa obowiązującego na Ziemiach Wschodnich II RP, należy zaznaczyć, jakie źródła prawa obowiązywały na tych terenach w odniesieniu do prawa małżeńskiego. Aktem regulującym zasady podlegania pod ustawodawstwo rosyjskie było Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 26 marca 1927 r. o unormowaniu stanu prawnego w województwach: wileńskim, nowogródzkim, poleskiem

³⁰ *Ibidem*, s. 15.

³¹ *Ibidem*, s. 15.

³² S. Tylbor, *op.cit.*, s. 744–746.

i wołyńskim oraz powiatach: grodzieńskim, wołkowyskim, białostockim, bielskim i sokólskim województwa białostockiego³³. Prawem świeckim, które miało zastosowanie, był Tom X cz. I *Swodu Zakonow Rossijskoj Imperii* wraz ze zmianami i uzupełnieniami. Warto wspomnieć, że uregulowanie to było ówczasie uważane za przestarzałe i nieprzystające do realiów nowo odrodzonego państwa³⁴. Zauważano istnienie wielu luk oraz wad o charakterze technicznym – niejednorodna terminologia oraz daleko posunięta kazuistyka w połączeniu z istnieniem wielu nieścisłości oraz sprzeczności³⁵. W stosunku do związków wyznaniowych obowiązywało prawo religijne. Należy zauważyć, że również i w świeckiej regulacji znajdowały się liczne uregulowania faworyzujące religię prawosławną oraz implikujące elementy wyznaniowe, dlatego że to prawosławie było najszerzej kultywowanym wyznaniem. Stąd też przepisy *Swodu* odnosiły się głównie do małżeństw zawieranych pośród członków tej religii. Przepisy odnoszące się do innych niż prawosławie wyznań chrześcijańskich niejednokrotnie odnosiły się do regulacji prawosławnych. Wyróżnione były takie przeszkody do zawarcia małżeństwa jak: przymus, brak zezwolenia, choroba umysłowa (obląkanie i bezrozumność), istniejący związek małżeński, brak zgody rodziców, opiekunów, kuratorów lub władzy służbowej. Taki wykaz zakazów miał zagwarantować pełną prawomocność zawartego małżeństwa, w które to nupturienti wstępowałiby w pełni świadomie, za zgodą osób uprawnionych do jej wyrażenia, a także hołdować miał zasadzie monogamii³⁶. W kolejnych artykułach ujęte zostały wymogi dotyczące pokrewieństwa (zakaz małżeństwa istniał w stopniu uznanym za niedozwolony przez konkretne wyznanie), a także różności religii, które to były mniej restrykcyjne niż te obowiązujące na ziemiach należących do byłego Królestwa Polskiego. *Swod* jednakże zakładał zakaz zawierania małżeństw pomiędzy chrześcijanami a osobami niewyznającymi religii chrześcijańskiej. Niezależnie od wyznawanej religii, wszystkie osoby obejmował zakaz zawierania związku małżeńskiego przez mężczyznę, który nie osiągnął 18. roku życia, oraz kobietę przed 16. rokiem życia³⁷. Należy jednakże wspomnieć, że w przypadku wyznawców religii prawosławnej biskup diecezjalny mógł udzielić zezwolenia na zawarcie małżeństwa w wypadku, gdyby któremuś z nupturientów zostało

³³ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 26 marca 1927 r. o unormowaniu stanu prawnego w województwach: wileńskim, nowogródzkim, poleskim i wołyńskim oraz powiatach: grodzieńskim, wołkowyskim, białostockim, bielskim i sokólskim województwa białostockiego (Dz.U. z 1927 r. Nr 31, poz. 258).

³⁴ Szerzej: P. Fiedorczyk, *Prawo rodzinne ziem wschodnich II Rzeczypospolitej*, [w:] A. Lityński, P. Fiedorczyk (red.), *Wielokulturowość polskiego pogranicza. Ludzie – idee – prawo*, Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Prawa, Białystok 2003, s. 510.

³⁵ S. Płaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym, cz. 2: Polska pod zaborami*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2002, s. 54.

³⁶ R. Longchamps de Brier, *op. cit.*, s. 27.

³⁷ P. Fiedorczyk, *Prawo rodzinne...*, s. 511.

mniej niż pół roku do osiągnięcia przepisanego wieku³⁸. Do wieku (głównie wśród wyznawców religii prawosławnej) odnosiło się również uregulowanie dotyczące niemożności zawarcia związku małżeńskiego przez osoby powyżej 80. roku życia³⁹. Nie można było również zawrzeć małżeństwa, gdy wcześniej pozostawało się już w trzech związkach małżeńskich⁴⁰. Zakazy te jednakże dotyczyły jedynie wyznań chrześcijańskich.

Warto zwrócić uwagę na problem, który szczególnie widoczny był w byłym zaborze rosyjskim, a wyniknął z przemieszania różnych systemów i braku spójnej regulacji co do ich jednoczesnego stosowania. Mowa tutaj o problematyce tzw. legalnej bigamii⁴¹. Sytuacja taka miała miejsce, gdyż sądy powszechne nie uznawały skutków cywilnych orzeczeń wydawanych przez sądy duchowne, które były wadliwe, a dotyczyły unieważnienia czy rozwiązania małżeństwa. Jednocześnie sądy świeckie nie miały kompetencji do uznawania za nieważne małżeństwa zawartego ponownie według prawa wyznaniowego⁴². Prowadziło to do okoliczności, gdzie jedna osoba była w świetle prawa w dwóch związkach małżeńskich, z których oba były legalne.

3. Ziemie Południowe II RP oraz Spisz i Orawa

Na terytorium byłego zaboru austriackiego (województwo lwowskie, tarnopolskie, stanisławowskie, krakowskie, z województwa śląskiego ziemia cieszyńska i województwo krakowskie, ale bez Spiszu i Orawy) już w czasach rozbiorów przeprowadzona została częściowa sekularyzacja prawa małżeńskiego. Aktem prawnym regulującym prawo rodzinne na terenach zaboru austriackiego był ogłoszony patentem cesarskim z 1 czerwca 1811 r. kodeks cywilny austriacki, Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch. Patent cesarski z dnia 23 marca 1852 r. spowodował, że kodeks ten zaczął obowiązywać również na terenie wcielonego do Austrii w 1848 r. Wolnego Miasta Krakowa⁴³. Regulacja ta obowiązywała też po odzyskaniu niepodległości przez Polskę w województwach południowych II Rzeczypospolitej. Instytucja małżeństwa regulowana była przez prawo świeckie, jednakże w przepisach znajdowało się odniesienie do instytucji religijnych, które w znikomym zakresie miały swoją właściwość⁴⁴. System panujący na ziemiach południowych można więc było nazwać mieszanym. Regulacja przewidywała osobne

³⁸ B. Wermiński, *op. cit.*, s. 793.

³⁹ *Ibidem*, s. 793.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 793.

⁴¹ S. Paciorkowski, *Problematyka tzw. legalnej bigamii w II RP w świetle spraw małżeńskich toczonych przed Sądem Okręgowym w Poznaniu*, „Adam Mickiewicz University Law Review” 2013, vol. 2, s. 15.

⁴² *Ibidem*, s. 15.

⁴³ Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch, [za:] F. Kasperek, M. Zatorski, *op. cit.*; W.L. Jaworski, *Prawo cywilne na ziemiach polskich. Tom I. Źródła. prawo małżeńskie osobowe i majątkowe*, nakładem J. Czerneckiego, Warszawa–Kraków 1919, s. 22.

⁴⁴ S. Tylbor, *op. cit.*, s. 734.

kryteria dla wyznawców poszczególnych religii: katolików, innych wyznań chrześcijańskich, Żydów oraz osób niepodlegających żadnemu wyznaniu⁴⁵. Nie należy jednakże mylić charakteru uregulowań dotyczących prawa małżeńskiego z samą formą zawarcia związku. W większości przypadków bowiem małżeństwa zawierane były w obrządku konkretnego wyznania, co jednakże regulowane było w akcie świeckim. Małżeństwa cywilne dopuszczalne były jedynie w konkretnych przypadkach: w przypadku braku możliwości udzielenia ślubu religijnego z powodu przeszkody małżeńskiej uznawanej przez Kościół, a nieuznawanej przez państwo; gdy małżeństwo zawierały osoby identyfikujące się z wyznaniem nieuznawanym w Rzeczpospolitej albo nieprzynależące do żadnego z wyznań. O przeszkodach małżeńskich możemy dowiedzieć się z rozdziału drugiego zatytułowanego *O małżeństwie*⁴⁶. Przeszkodami do zawarcia małżeństwa wymienionymi w tym rozdziale są: brak zezwolenia, niemożność uczynienia zadość celowi małżeństwa, brak istotnych uroczystości. Każda z nich została szczegółowo rozpisana. Pierwszą z przeszkód był brak zezwolenia. Istniały dwa możliwe warianty takiej sytuacji: 1) ogólny brak możliwości udzielenia takiej zgody, 2) brak zezwolenia mimo przewidzianej prawem możliwości dania go. Kodeks nie przewidywał udzielania zgody na małżeństwo, które chciały zawrzeć osoby „szalone, obłąkane, głupkowate lub niedorośle” (§ 48 ABGB). Za głupkowatego lub obłąkanego uważano osobę dopiero po dokładnym zbadaniu jego zachowania oraz po wysłuchaniu wyznaczonych przez sąd lekarzy. O tego typu chorobie psychicznej, mającej skutki w ramach zawierania małżeństwa, mógł orzec tylko sąd (§ 273 ABGB). Jednocześnie należy zauważyć, że małżeństwo takich osób było nieważne, nawet gdy zawarto je na podstawie zezwolenia sądu⁴⁷. Nie mogli zawrzeć małżeństwa bez zgody „ślubnego ojca” małoletni, a także pełnoletni, jeśli bez względu na przyczynę nie byli zdolni do zaciągania samodzielnie ważnego prawnego obowiązku. W przypadku śmierci ojca przed udzieleniem zezwolenia do ważnego zawarcia małżeństwa potrzebne było nie tylko zezwolenie wydane przez zwyczajowego zastępcę, ale również zezwolenie sądu (§ 49 ABGB). W przypadku małoletnich pochodzących z nieprawego łoża zgodę wyrazić musiał opiekun oraz sąd (§ 50 ABGB). Ustawa regulowała również sytuację małoletniego cudzoziemca, który chciał zawrzeć małżeństwo na terenie objętym jej obowiązywaniem. W razie gdyby taka osoba chciała wstąpić w związek małżeński, wymagane było uzyskanie zezwolenia, a w przypadku gdyby niemożliwe było spełnienie tego warunku, sąd odpowiedni ze względu na miejsce

⁴⁵ A. Fastyn, *Przeszkoda katolicyzmu (impedimentum catholicismi) w prawie województw południowych II Rzeczypospolitej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2014, t. LXVI, z. 2, s. 134.

⁴⁶ Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch Patent cesarski z dnia 1 czerwca 1811 r., według tłumaczenia W.L. Jaworskiego, *Kodeks cywilny austriacki, Tom I*, Księgarnia Leona Frommera, Kraków 1903.

⁴⁷ S. Wróblewski, *Powszechny austriacki kodeks cywilny*, Księgarnia Leona Frommera, Kraków 1914, s. 48.

zamieszkania i stan danej osoby powinien wyznaczyć mu zastępcę, który oświadczyłby przed tymże sądem swoje stanowisko w sprawie zezwolenia na małżeństwo (§ 51 ABGB). Osoby małoletnie lub pozostające pod opieką, którym odmówiono udzielenia zezwolenia, mogły zwrócić się o pomoc do sądu (§ 52 ABGB). Odmówić zezwolenia również można było ze względu na brak dochodów potrzebnych do zawarcia małżeństwa, złe obyczaje, które były udowodnione lub powszechnie znane, zaraźliwe choroby, na które cierpiał nupturient, lub też wady osoby zamierzającej wstąpić w związek małżeński, które by sprzeciwiały się celom małżeństwa (§ 53 ABGB). Warto tu zwrócić uwagę, że przeszkoda dotycząca braku potrzebnych dochodów dotyczyła tylko i wyłącznie męskiej strony zawieranego związku, zaś brak wymaganego majątku po stronie kobiety nie stanowił wystarczającego powodu do odmówienia zezwolenia⁴⁸. Szczegółowe ustawy wojskowe wskazywały, w których przypadkach małżeństwo nie może być ważnie zawarte bez uzyskania pisemnego zezwolenia od pułków, korpusów lub przełożonych w odniesieniu do wojskowych lub osób należących do korpusu wojskowego (§ 54 ABGB). Sytuacja braku zezwolenia, mimo możliwości wydania go, miała miejsce w przypadku, gdy pozwolenie zostało wymuszone poprzez wzbudzenie w mającym je wyrazić stanu gruntownej bojaźni, mierzonej wedle wielkości i prawdopodobieństwa niebezpieczeństwa lub też usposobienia umysłowego i fizycznego osoby zastraszonej (§ 55 ABGB). S. Wróblewski w komentarzu do kodeksu zauważa, że nie został przedstawiony w tym przepisie warunek *niesprawiedliwości*, co sugerowałoby, że nie ma sytuacji, które usprawiedliwiłyby przymus w tej materii⁴⁹. Podobnie sytuacja wyglądała w przypadku, gdy zezwolenie zostało wydane przez osobę uprowadzoną w czasie, kiedy nie odzyskała jeszcze wolności (§ 56 ABGB). W taki sposób udzielona zgoda była nieważna. Zezwolenie udzielone pod wpływem pomyłki było nieważne w sytuacji, gdy błąd taki zaistniał w odniesieniu do osoby przyszłego małżonka (§ 57 ABGB). Mąż, który dowiedział się już po zaślubinach, że jego żona jest w ciąży, a ojcem spodziewanego dziecka jest inny mężczyzna, mógł żądać uznania małżeństwa za nieważne, chyba że zgodził się pojąć ciężarną kobietę za żonę zgodnie z wyjątkiem opisanym w § 121 ABGB. Żadna inna pomyłka lub też niespełnienie warunków małżeństwa – spodziewanych czy umówionych – nie stanowiły podstawy do unieważnienia (§ 59 ABGB).

Drugą grupą przepisów odnoszących się do zagadnienia przeszkód małżeńskich były ujęte w § 60–68 przyczyny powodujące niemożność zadośćuczynienia celowi małżeństwa. W pierwszym z tych paragrafów mamy opisaną niemożność fizyczną, która była scharakteryzowana jako niemoc ciągła, która istniała już w czasie zawierania małżeństwa. Przepis ten nie odnosił się do przemijającej niemocy, ani też takiej, która mimo

⁴⁸ S. Wróblewski, *op. cit.*, s. 51.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 51.

tego, że nie została wyleczona, objawiła się dopiero w trakcie trwania małżeństwa. Kolejną przeszkodą była niemożność o charakterze moralnym, która dotyczyła zbrodniarza skazanego na karę ciężkiego lub najcięższego więzienia. Osoba taka nie mogła zawrzeć zgodnie z prawem małżeństwa od dnia, w którym został ogłoszony wyrok skazujący aż do końca swojej kary (§ 61 ABGB). Zakazem małżeńskim objęta była również bigamia. W przypadku gdyby osoba pozostająca wcześniej w związku małżeńskim chciała ponownie w taki wstąpić, musiała udowodnić sposobami uwzględnionymi w ustawie, że poprzedni związek przestał istnieć (§ 62 ABGB). Bigamia była karalna według austriackiego kodeksu karnego – czyn zagrożony był karą 5 lat więzienia⁵⁰. Warto również zwrócić uwagę na stwarzającą liczne problemy tzw. przeszkodę katolicyzmu⁵¹. Według kodeksu austriackiego katolik nie mógł powtórnie zawrzeć małżeństwa w przypadku, gdyby jego poprzedni małżonek wciąż żył, z uwagi na to, że niedopuszczalny był inny sposób rozwiązania małżeństwa katolickiego niż śmierć (§ 111 ABGB). Niemożliwe było też rozwiązanie małżeństwa w wypadku, gdy chociaż jedna ze stron zawieranego małżeństwa w chwili jego zawarcia wyznawała wiarę katolicką. Z objaśnień do kodeksu wynikało, że nie było możliwości wstąpienia w związek małżeński dwóch osób, z których jedna wyznawała religię katolicką, a drugą rozwiedziona strona a katolicka, w przypadku gdy rozwiedziony małżonek wciąż żył, a także rozwiedziona z osobą niewyznającą wiary katolickiej osoba, która w momencie wstępowania w związek małżeński wyznawała inną niż katolicyzm religię, jednakże w trakcie małżeństwa przystąpiła do tegoż kościoła, a jej rozwiedziony małżonek wciąż żyje⁵². Ludność żyjąca na terenie województw południowych omijała tę przeszkodę poprzez uzyskiwanie rozwodów oraz zawieranie kolejnych małżeństw na terenach polskich, gdzie było to dozwolone⁵³.

Kolejną przeszkodą uwzględnioną w ABGB były otrzymane przez duchownych wyższe święcenia lub śluby zakonne u osób, które przyrzekały zachowanie stanu wolnego (§ 63 ABGB). Również nie można było zawrzeć ważnego małżeństwa pomiędzy osobami, z których jedna wyznawała religię chrześcijańską, druga zaś była innowiercą (§ 64 ABGB). Nie mogły wstąpić w związek małżeński osoby, które pozostawały w określonym stosunku pokrewieństwa. Zakaz ten odnosił się do każdego stopnia, gdy chodziło o wstępnych i zstępnych, w linii bocznej zaś do rodzeństwa zrodzonego z jednych rodziców lub też z jednego ojca, a innej matki oraz z tej samej matki, a innego ojca. Nie mogło również zostać zawarte małżeństwo pomiędzy dziećmi rodzeństwa lub też z rodzeństwem rodziców czyli wujem, ciotką, stryjem lub stryjenką. Bez znaczenia

⁵⁰ S. Paździor, *Prawo małżeńskie*, [w:] T. Guz, J. Gluchowski, M. R. Pałubska (red.), *Synteza prawa polskiego 1918-1939*, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 533.

⁵¹ Szerzej: A. Fastyn, *Przeszkoda katolicyzmu...*, s. 133–150.

⁵² *Ibidem*, s. 135.

⁵³ *Ibidem*, s. 139.

prawnego był fakt pochodzenia z prawego lub nieprawego łoża (§ 65 ABGB). Powinowactwo stanowiło przeszkodę małżeńską w tym zakresie, że mąż ani żona nie mogli zawrzeć małżeństwa z krewnymi współmałżonka w liniach i stopniach wymienionych w paragrafie dotyczącym przeszkody pokrewieństwa (§ 66 ABGB). Niemożliwe było wstąpienie w związek małżeński dwóch osób, które wspólnie ze sobą dopuścili się cudzołóstwa, przy czym cudzołóstwo powinno być dowiedzione przed zawarciem małżeństwa (§ 67 ABGB). Jednocześnie czyn ten został uwzględniony w austriackim kodeksie karnym w § 502⁵⁴. Cudzołóstwo mogło być pojedyncze, w przypadku gdy tylko jedna z osób dopuszczających się czynu pozostawała w związku małżeńskim, lub podwójne, gdy obie posiadały współmałżonków⁵⁵. Podobnie sytuacja wyglądała w przypadku, gdy osoby zamierzające zawrzeć małżeństwo, umówiły się między sobą, że związek taki zawrą, a w celu umożliwienia tego przynajmniej jedna z nich nastawała na życie współmałżonka jednej ze stron (§ 68 ABGB). Małżeństwo było niemożliwe również w przypadku, gdy morderstwo nie doszło do skutku – wystarczył sam zamiar lub usiłowanie.

Ostatnią grupą przepisów dotyczącą przeszkód małżeńskich, ujętą w ABGB, było niedotrzymanie pewnych warunków formalnych, zwanych inaczej istotnymi uroczystościami. Do warunków takich należało ogłoszenie zapowiedzi, w których widniałyby wszystkie istotne dane dotyczące nupturientów, po to, aby osoby mające informacje o przyczynach mogących stanowić przeszkodę dla zawarcia małżeństwa stron, mogły zgłosić takie obiekcje władzy duchownej (§ 70 ABGB). Ogłoszenia takiego należało dokonać trzy razy, za każdym razem w dniu świątecznym lub w niedzielę, w parafii każdego z małżonków (§ 71 ABGB). Zapowiedzi anonsował duszpasterz odpowiedni dla każdego z wyznań, czyli proboszcz, pastor, pop albo rabin, w przypadku zaś odmowy z jego strony, spowodowanej przeszkodą małżeńską nieuznaną przez państwo albo brakiem przynależności nupturientów do któregośkolwiek z wyżej wymienionych wyznań – właściwym organem do ogłoszenia zapowiedzi były władze cywilne, tj. starostwo lub zarząd miasta w miastach posiadających własny statut gminy⁵⁶. Uroczyste oświadczenie woli jest kolejnym warunkiem ważności małżeństwa, a jego brak skutkowało nieważnością małżeństwa. Był więc to raczej wymóg konieczny dla uznania ważności związku niż *stricte* przeszkoda. Oświadczenie powinno zostać wygłoszone w obecności dwóch świadków przed właściwym dla jednego z oblubieńców duchownym lub jego zastępcą (§ 75 ABGB). Oświadczenie woli o wstąpieniu w związek małżeński mo-

⁵⁴ J. Rosenblatt, *Ustawa karna o zbrodniach, występkach i przekroczeniach z dnia 27 maja 1852 r. razem z późniejszymi do niej się odnoszącymi ustawami i rozporządzeniami oraz orzeczeniami Trybunału Najwyższego. Cz. 1, O zbrodniach*, Księgarnia Leona Frommmera, Kraków 1900.

⁵⁵ A. Pasek, *Przestępstwa przeciwko rodzinie w ujęciu pozaborowych kodeksów karnych Drugiej Rzeczypospolitej*, [w:] J. Rominkiewicz (red.), *Rodzina i jej prawa*, Kolonia Limited: Instytut Historii Państwa i Prawa, nakład własny, Wrocław 2012, s. 124.

⁵⁶ S. Tylbor, *op. cit.*, s. 740.

gło być wyrażone przez pełnomocnika tylko wówczas, gdy uzyskane zostało w tej sprawie zezwolenie województwa⁵⁷, a w pełnomocnictwie została wymieniona osoba, z którą małżeństwo miało być zawarte – w innym wypadku małżeństwo było nieważne (§ 76 ABGB).

Władze województwa mogły zezwolić na zawarcie małżeństwa pomimo zaistnienia którejś z przyczyn wymienionych wyżej (§ 83 ABGB). Odstąpienia od zakazów mogła żądać każda ze stron przyszłego małżeństwa, jeśli żądanie takie nastąpiło przed zawarciem małżeństwa. Po jego zawarciu zaś strony mogły wnosić o zezwolenie *ex post* za pośrednictwem duchownego i przy jednoczesnym zatajeniu swojego nazwiska (§ 84 ABGB).

Przechodząc do dalszej części rozważań, przypomnieć należy, że Spisz i Orawa, czyli województwo krakowskie, w związku z powstaniem w 1867 r. dualistycznej monarchii Austro-Węgier stały się częścią Zalitawii, tj. korony węgierskiej. Pomimo zmiany przynależności terytorialnej w ramach członów państwa związkowego prawem właściwym dla Spisza i Orawy był austriacki ABGB z 1811 r. Sytuacja ta zmieniła się wraz z wejściem w życie węgierskiego prawa małżeńskiego z 1894 r. Dnia 14 września 1922 r. Rada Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej wydała rozporządzenie, zgodnie z którym na terenach tych od tego dnia obowiązywało zarówno prawo węgierskie, jak i austriacki kodeks. Oba uregulowania jednocześnie miały zastosowanie, w zależności od tego, według jakich przepisów zostało zawarte małżeństwo⁵⁸. Istniały jednak specyfikacje, wedle których przykładowo na Słowacji należało stosować jedynie prawo węgierskie, niezależnie od regulacji, wedle której małżeństwo zostało zawarte, na terenach zaś Spiszu i Orawy zachowanie formy kościelnej wykluczało zastosowanie tego prawa, biorąc pod uwagę jedynie ABGB⁵⁹.

Uregulowania dotyczące przeszkód małżeńskich zawarte w ABGB zostały opisane już przy okazji omawiania prawa na ziemiach należących do byłego zaboru austriackiego. Warto jednakże zwrócić uwagę na przepisy widniejące w prawie węgierskim. W regulacji tej małżeństwo uważane było za instytucję świecką, bez elementów wyznaniowych, a ważność małżeństwa nie była uzależniona od wyznawanej religii. W związku ze zrównaniem mocy obowiązującej obu uregulowań strony mogły wybrać, jaką formę ślubu preferują – świecką czy wyznaniową⁶⁰. Przeszkody małżeńskie zostały uregulowane jako wymogi ważnego zawarcia związku małżeńskiego. Nie mogły więc zawrzeć zgodnie z prawem związku małżeńskiego osoby, co do których wystąpiła przyczyna odnosząca się do braku ich zdolności do wstąpienia w taki związek⁶¹. Przyczyna ta mogła

⁵⁷ *Ibidem*, s. 742; wcześniej wymagane było zezwolenie rządu krajowego.

⁵⁸ M. Allerhand, *Prawo małżeńskie obowiązujące na Spiszu i Orawie*, nakładem autora, Lwów 1926, s. 1.

⁵⁹ *Ibidem*, s. 2.

⁶⁰ *Ibidem*, s. 1.

⁶¹ R. Longchamps de Brier, *op. cit.*, s. 38.

być spowodowana nieosiągnięciem przepisanego wieku (14 lat dla obu płci), chorobą umysłową, ubezwłasnowolnieniem całkowitym, a także istniejącym już małżeństwem (przeszkoda bigamii). Świecenia oraz śluby zakonne powodowały zakaz zawierania małżeństwa. Impotencja sama w sobie nie była przeszkodą małżeńską, jednakże mogła być za taką uznana w ramach utożsamienia jej z błędem. Zakazy zostały również ustanowione w stosunku do krewnych i powinowatych w linii prostej, pomiędzy rodzeństwem, a także między stroną a dziećmi jej rodzeństwa. Przeszkodę stanowiło również, gdy jedna z osób chcących wstąpić w związek małżeński nastawała na życie swojego małżonka lub małżonka drugiego z nupturientów w porozumieniu z nią. Cudzołóstwo samo w sobie przeszkody nie stanowiło, ale stawało się taką, jeśli zostało umieszczone w wyroku rozwodowym⁶². Ostatnią grupą przeszkód były te dotyczące zdolności do działania, czyli brak uzyskania zezwolenia na zawarcie małżeństwa przez osoby takiego zezwolenia wymagające, czyli przez osobę małoletnią lub częściowo ubezwłasnowolnioną, albo taką, nad którą przedłużono władzę ojcowską lub opiekuńczą.

4. Ziemie Zachodnie II RP⁶³

Bürgerliches Gesetzbuch z 1896 r. (BGB) – kodeks cywilny obowiązujący na ziemiach pruskich od 1 stycznia 1900 r., a potem na Ziemiach Zachodnich II RP, w całości

⁶² *Ibidem*, s. 38.

⁶³ Na podstawie: *Powszechne prawo krajowe dla Państw Pruskich z 1794 r., tom trzeci*, Poznań 1826, [za:] <http://www.wbc.poznan.pl/Content/77553/directory.djvu> [dostęp: 17.05.2016].

Na ziemiach zaboru pruskiego przez długi czas obowiązywało *Powszechne prawo krajowe dla Państw Pruskich z 1794 r.* Część druga, tytuł pierwszy uregulowania nazwany został *O małżeństwie* i dotyczył tematyki prawnorodzinnej. W oddziale pierwszym zaś, zatytułowanym *O przymiotach ważnego małżeństwa*, opisana została tematyka przeszkód małżeńskich. Jako pierwsza, w § 3 Landrecht ujęta została przeszkoda pokrewieństwa. Niemożliwe było bowiem zawarcie małżeństwa między krewnymi w linii prostej w żadnym wypadku, a także (§ 4 Landrecht) pomiędzy rodzeństwem niezależnie od tego, czy było rodzone, przyrodnie, z prawego lub nieprawego związku. Zakaz istniał również w stosunku do ojcyma lub macochy i pasierbów, a także do rodziców i małżonków ich dzieci (§ 5 Landrecht). Przeszkody ujęte w § 5 nie traciły zastosowania nawet w wypadku rozwiązania małżeństwa poprzez śmierć jednego z małżonków lub też wyrok sądowy (§ 6 Landrecht). Przeszkodą usuwalną zezwoleniem była chęć wstąpienia w związek małżeński przez jedną ze stron i siostrę ojca lub matki albo też dalszego krewnego w linii wstępnej, starszą wiekiem (§ 8 Landrecht). Zabronione było również wstąpienie w związek małżeński osoby, która była już w związku małżeńskim, z dzieckiem nieślubnym drugiego małżonka, które zostało spłodzone z innego związku (§ 62). Szczegółowe uregulowania dotyczące uzyskiwania dyspens dotyczyły katolików. Istniał również zakaz zawierania małżeństw przez przysposobionych i przysposabiających do momentu uchylenia przysposobienia (§ 13 Landrecht), a także przez opiekuna i jego dzieci z osobą, która została powierzona jego pieczy (§ 14 Landrecht). Przeszkodą małżeńską była również bigamia, czemu zapobiegano poprzez konieczność złożenia dowodu ustania poprzedniego małżeństwa przy zawieraniu kolejnego (§ 16–17 Landrecht). Zakazem małżeńskim objęta była również ciąża w przypadku wdowy lub rozwódki – jednakże tylko do czasu rozwiązania, gdyż po tym wydarzeniu można było zawrzeć ważne małżeństwo (§ 19 Landrecht). Kolejnym zakazem wymienionym w Landrechcie było cudzołóstwo. Cudzołożnik nie mógł zawrzeć małżeństwa z osobą, z którą cudzołóstwa się dopuścił (§ 25 Landrecht). Nie mogła również zawrzeć małżeństwa z rozwódką lub rozwodnikiem osoba, która do rozvodu tego doprowadziła poprzez swoje zachowanie (§ 26 Landrecht). Od zasad tych istniały wyjątki. Niemożliwe było zawarcie ważnego małżeństwa pomiędzy szlachcicem i kobietą należącą do stanu włościańskiego lub niższego stanu

sekularyzował instytucję małżeństwa, wprowadzając jednakowe uregulowania bez względu na wyznanie. Jurysdykcję sprawowały sądy świeckie, zaś procedura, która obowiązywała, była procedurą cywilną⁶⁴. Prawo rodzinne regulowane było w Księdze Czwartej BGB. Brak jest osobnego rozdziału regulującego tematykę przeszkód małżeńskich, jednakże zostały one wyrażone w treści przepisów dotyczących zawarcia małżeństwa. Przepisy § 1303–1316 opisują sytuacje, w których zawarcie małżeństwa jest zakazane lub możliwość taka ograniczona. Pierwszy z tych paragrafów odnosi się do wieku przepisanego dla ważnego zawarcia małżeństwa. Nie mógł w świetle BGB zawrzeć ważnego małżeństwa mężczyzna, który nie był pełnoletni, ani kobieta, która nie ukończyła 16 lat, przy czym kobietę można było zwolnić z tego wymogu, udzielając zezwolenia na wcześniejsze zawarcie małżeństwa (§ 1303 BGB). Istniała również przeszkoda ograniczenia zdolności do działania – osoba, dla której zachodziły przesłanki do uznania jej za niezdolną do samodzielnego podejmowania decyzji, aby zawrzeć związek małżeński, musiała uzyskać zezwolenie swojego ustawowego zastępcy. W przypadku zaś, gdy zastępcą takim był opiekun, w sytuacji odmowy udzielenia zgody pupil mógł wnioskować o zastąpienie jego kompetencji przez sąd opiekuńczy, który mógł udzielić zezwolenia, jeśli zawarcie małżeństwa leżało w interesie wnioskującego (§ 1304 BGB). Zezwolenia ojca potrzebowało do zawarcia małżeństwa dziecko ze związku ślubnego, a matki, z nieślubnego do ukończenia 21. roku życia (§ 1305 BGB). Zgody mógł udzielić również przysposabiający (§ 1306 BGB). Od zasady tej istniały wyjątki. W przypadku niewydania zezwolenia przez uprawnionych mógł to zrobić sąd opiekuńczy na wniosek dziecka pełnoletniego (§ 1308 BGB). Kolejnymi istniejącymi przeszkodami były przeszkody bigamii i pokrewieństwa. Nie mogli wstąpić w związek małżeński krewni ani powinowaci w linii prostej, a także rodzeństwo przyrodnie oraz rodzone. Niedozwolone było również małżeństwo pomiędzy osobami, z których jedna utrzymywała stosunki fizyczne z rodzicami, dalszymi zstępnymi lub potomkami drugiej (§ 1310 BGB). Przysposabiający nie mógł zawrzeć ważnego małżeństwa z przysposobionym, dopóki trwał

miejskiego (§ 30 Landrecht), jednakże można było uzyskać od sądu dispensę na zawarcie takiego małżeństwa, za uzyskaniem zgody trzech najbliższych krewnych o tym samym nazwisku i tego samego stanu lub, w braku ich zgody, przez panującego (§ 32–33 Landrecht). Szczególnego zezwolenie od władcy lub swoich przełożonych wymagali również wojskowi, aby wstąpić w związek małżeński (§ 34–35 Landrecht). Chrześcijanie nie mieli prawa zawrzeć małżeństwa z osobami, których wiara nie pozwalała na uznanie chrześcijańskiego charakteru małżeństwa (§ 36 Landrecht). Istniała również przeszkoda dotycząca wieku, z powodu której zakazane było zawieranie małżeństw przez kobiety poniżej 14. roku życia i mężczyzn poniżej 18. roku. Sąd jednakże mógł zezwolić na małżeństwo młodszej kobiecie, za zgodą jej oraz jej ojca (§ 37 i § 66 Landrecht). Małżeństwo dla swej ważności powinno być zawarte z pełną wolą stron, bez przymusu, bojaźni i podstępów, a także bez pomyłek, przy czym istniały okoliczności konwalidujące małżeństwo zawarte z pominięciem tych przeszkód (§ 38–43 Landrecht). Dla ważnego zawarcia małżeństwa potrzebne było również zezwolenie ojca lub przysposabiającego, lub też matki albo opiekuna w wypadku nieposiadania ojca (§ 45–67 Landrecht), przy czym w przypadku odmowy udzielenia zezwolenia sprawę rozstrzygał sąd (§ 68–73 Landrecht).

⁶⁴ R. Longchamps de Bériér, *op. cit.*, s. 42.

stosunek przysposobienia (§ 1311 BGB). Niedozwolone było również zawarcie małżeństwa przez rozwiedzionego z powodu cudzołóstwa małżonka z osobą, z którą tego cudzołóstwa się dopuścił, przy czym przyczyna ta, jako przyczyna rozvodu, musiała być ustalona w wyroku rozwodowym (§ 1312 BGB). Kobiety spotykały się również z ograniczeniami natury biologicznej, co miało zapewnić ich każdorazowym małżonkom pewność, że zrodzone przez nie potomstwo jest genetycznie powiązane z małżonkiem. Stąd uregulowanie § 1313 BGB, w którym mowa o tym, że kobieta po rozwiązaniu lub unieważnieniu małżeństwa nie może wstąpić w nowy związek małżeński przez kolejne dziewięć miesięcy, czyli czas potrzebny na ewentualne narodzenie dziecka z poprzedniego małżeństwa. Do wyjątków należała sytuacja, gdy kobieta urodziła przed upływem tego czasu – wtedy mogła wcześniej zawrzeć nowe małżeństwo. Zezwolenie na zawarcie małżeństwa konieczne było dla wojskowych oraz dla urzędników, na których w osobnych przepisach nałożony został obowiązek uzyskania takiego zezwolenia, a także dla cudzoziemców, którym dla ważnego wstąpienia w związek małżeński niezbędne było uzyskanie określonych dokumentów (§ 1315–1316 BGB). Ostatnim wymogiem było ogłoszenie zapowiedzi, jednakże można było odstąpić od tej zasady (§ 1316 BGB). W ustawie wymienione zostały również przyczyny nieważności małżeństwa, przy czym określone jest wprost, że małżeństwo można uznać za nieważne tylko w wypadkach wymienionych w ustawie. Powodami do unieważnienia były: niedotrzymanie przepisanej formy zawarcia małżeństwa, znajdowanie się jednego z małżonków w stanie nieprzytomności lub przemijającego zaburzenia działania władz umysłowych lub nieposiadanie przez niego zdolności do działania w chwili zawierania małżeństwa, bigamia, ominięcie zakazu dotyczącego pokrewieństwa lub powinowactwa, a także cudzołóstwo.

5. Wnioski

Przepisy dotyczące przeszkód małżeńskich stanowią istotną część uregulowań dotyczących tematyki małżeńskiej w ustawodawstwach dzielnicowych. Każda z omówionych regulacji uznawała za przeszkodę małżeńską wiek nupturientów, przy czym niezachowanie tego kryterium skutkowało nieważnością małżeństwa lub koniecznością uzyskania właściwego zezwolenia. Zakazem małżeńskim objęte było także pokrewieństwo oraz powinowactwo. Również zaburzenia czynności psychicznych, takie jak np. choroba umysłowa, skutkowały niemożnością zawarcia małżeństwa w każdej z dzielnic. Powszechny był zakaz zawierania małżeństwa w przypadku dopuszczenia się cudzołóstwa oraz konieczność uzyskania zgody kompetentnych osób lub organów w niektórych przypadkach. Przeszkoda w postaci odmiennej religii występowała w większości kodek-

sów obowiązujących na terenach pozaborowych, tak samo jak przeszkoda święceń lub ślubów zakonnych. Należałoby więc zauważyć, że większość uregulowań dotyczących przeszkód małżeńskich była jednakowa w każdej z dzielnic, co wynikało stąd, że tematyka prawnorodzinna ściśle wiązała się z tradycją oraz moralnością społeczną, które to kształtowały stosunki prawne w zakresie małżeństwa i właściwe były nie tylko dla konkretnego terytorium, ale przede wszystkim dla epoki. Przy okazji warto zwrócić uwagę na orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 11 stycznia 1934 r., w którym wprost wyrażony został zwyczajowy charakter prawa wyznaniowego w zakresie zarówno przeszkód małżeńskich, jak i przyczyn rozwiązania związku małżeńskiego. W tezie zawarty został postulat, aby to sąd świecki wyrażał swoje stanowisko co do rozumienia przepisów oraz rozstrzygnięcia, co zmieniało w zupełności pojmowane tej materii obowiązujące tuż po rozbiorach, kiedy to tematyką rozwodów oraz unieważniania małżeństwa zajmowały się wyłącznie związki wyznaniowe⁶⁵.

W ciągu trzydziestu lat po odzyskaniu przez Polskę niepodległości wybitni jurysci kilkakrotnie skupiali się na zagadnieniu unifikacji i kodyfikacji prawa małżeńskiego, zarówno osobowego, jak i majątkowego. W 1920 r. przedstawione zostało opracowanie W.L. Jaworskiego, zatytułowane *Zasady prawa małżeńskiego*, które jednakże zostało ostro skrytykowane⁶⁶. W 1929 r. pojawił się rozbudowany *Projekt Prawa Małżeńskiego* opracowany przez K. Lutostańskiego, nad którym pracowała Komisja Kodyfikacyjna⁶⁷. Uregulowanie zawierało dziewięć rozdziałów, które stanowiły kompleksowe ujęcie tematyki prawa rodzinnego i opiekuńczego. Opracowanie to miało być kompromisem pomiędzy stanowiskiem wyznaniowym i świeckim, a także spełniać wymagania nakładane przez współczesne społeczeństwo oraz wymogi odrodzonego państwa. Projekt miał łączyć najlepsze spośród rozwiązań obowiązujących w ustawodawstwach pozaborowych, jednocześnie wprowadzając nowe uregulowania, biorąc pod uwagę również przywiązanie społeczeństwa do określonych koncepcji prawnych oraz daleko posunięte różnice. W projekcie została uregulowana w osobnych rozdziałach tematyka prawnej zdolności do zawarcia małżeństwa, a także przeszkód małżeńskich⁶⁸. Rozdział II zatytułowany *Zdolność do wstąpienia w związek małżeński* zawiera jedynie jeden artykuł, odnoszący się do wymaganego dla ważnego zawarcia małżeństwa wieku nupturientów (21 lat dla

⁶⁵ Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 11 stycznia 1934 r., IC 1813/33. W tezie możemy przeczytać „Przepisy religijne wyznania mojżeszowego w przedmiocie warunków ważności małżeństwa i powodów do jego rozwiązania nie mogą być uważane za prawo stanowione, powszechnie znane i wiadome sądowi, lecz noszą znamiona prawa zwyczajowego, ustalanego ostatecznie przez sąd wyrokujący w zakresie ostatecznego wyrozumienia sądu poza kontrolą kasacyjną (Orz. Izby I S. N. Nr. 35 r. 1921 i Nr. 154 r. 1925)”.

⁶⁶ Por. L. Górnicki, *Prawo...*, s. 195–196.

⁶⁷ *Projekt prawa małżeńskiego uchwalony przez Komisję Kodyfikacyjną w dniu 28 maja 1929*, Warszawa 1931.

⁶⁸ *Projekt prawa małżeńskiego...*, s. 4.

mężczyzn oraz 17 lat dla kobiet). Wiek ten został stanowczo zawyżony w stosunku do uregulowań dzielnicowych, jako że w żadnym z ustawodawstw nie obowiązywały takie rygory wiekowe. Nie zostały uwzględnione również niejednokrotnie występujące, nawet w tak zaawansowanych regulacjach jak ABGB czy BGB, przepisy dotyczące konieczności uzyskania zezwolenia członka rodziny (najczęściej ojca) do skutecznego zawarcia małżeństwa, za to uwzględniona została konieczność uzyskania zezwolenia na wstąpienie w związek małżeński mimo nieosiągnięcia przepisanej wieku. Rozdział III w całości poświęcony jest tematyce przeszkód małżeńskich, które zostały enumeratywnie wymienione w art. 8 projektu. Artykuł ten głosił, że nie mogą zawrzeć związku małżeńskiego osoby, które: pozostają już w związku małżeńskim, są krewnymi w linii prostej lub rodzeństwem rodzonym czy przyrodnym, ze związków ślubnych lub nieślubnych, powinowaci w linii prostej, osoby, które pozostawały w unieważnionym związku małżeńskim lub konkubinacie ze wstępnym albo zstępnym drugiej strony, osoby, z których choć jedna dla umożliwienia zawarcia wspólnego małżeństwa nastawała na życie swojego lub drugiej strony współmałżonka, osoby cierpiące na chorobę umysłową, nawet w momentach tzw. *lucidisintervallis*, czyli stanach chwilowej przytomności umysłu. Każda z tych wymienionych przeszkód występowała w przynajmniej jednym z ustawodawstw dzielnicowych. Bigamię można uznać za przeszkodę małżeńską o charakterze uniwersalnym, podobnie jak zakaz zawierania związku małżeńskiego między krewnymi i powinowatymi, a także zakaz małżeństwa między osobami niemogącymi samodzielnie podejmować decyzji czy to z powodu ubezwłasnowolnienia, czy choroby psychicznej, gdyż występowały one w każdym z uregulowań na terenie II Rzeczypospolitej. Artykuł 10 projektu zawierał kolejne wyliczenie, tym razem z użyciem zwrotu „nie wolno zawrzeć małżeństwa”. Wymienione tam sytuacje to: niemożność zawarcia małżeństwa między dzieckiem a bratem lub siostrą jego rodziców, a także między dziećmi rodzeństwa, w przypadku gdy któryś z narzeczonych lub z rodziców narzeczonego przed jego urodzeniem przechodził chorobę umysłową, zakaz zawarcia małżeństwa między osobami, z których przynajmniej jedna jest dotknięta otwartą gruźlicą, chorobą weneryczną w stanie zaraźliwym lub narkomanią, które to przeszkody były swoistym *novum* w porównaniu do uregulowań pozaborowych, dalej między przysposobionym lub jego zstępnym a przysposabiającym oraz między przysposobionym lub przysposabiającym a małżonkiem jednego z nich, do czasu kiedy trwał stosunek przysposobienia, z małoletnim, który nie posiadał zezwolenia na wcześniejsze zawarcie małżeństwa, mimo nieosiągnięcia przepisanej wieku. Dwie ostatnie z wymienionych przeszkód występowały już w regulacjach dzielnicowych. Konieczność uzyskania zezwolenia na wcześniejsze zawarcie małżeństwa występowała nie tylko w ABGB czy BGB, ale również w *Swodzie Zakonow Rossijskoj Imperii*, który uważany był za kodeks o przestarzałych uregulowaniach.

Pomimo kompleksowej regulacji tematyki projekt Lutostańskiego nie wszedł w życie. Następnie, po II wojnie światowej, prace unifikacyjne doprowadziły do wykreowania siedmiu projektów osobowego prawa małżeńskiego⁶⁹, które poskutkowały wydaniem 25 września 1945 r. dekretu *Prawo małżeńskie*⁷⁰. Dekret obowiązywał przez pięć lat, do wydania 27 czerwca 1950 r. *Kodeksu Rodzinnego*⁷¹. Dopiero dwie ostatnie regulacje określały całościowo kwestie prawa małżeńskiego w sposób nowatorski, który nie był kompilacją przepisów obowiązujących w poszczególnych dzielnicach i obejmowały całość ziem odrodzonego państwa⁷².

Bibliografia

Akty prawne

- Powszechno-prawo krajowe dla Państw Pruskich z 1794 r., tom trzeci, Poznań 1826, [za:] <http://www.wbc.poznan.pl/Content/77553/directory.djvu> [dostęp: 17.05.2016].
- Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch, [za:] F. Kasperek, M. Zatorski, *Powszechna Księga Ustaw Cywilnych dla wszystkich krajów dziedzicznych niemieckich monarchii austriackiej*, przekł. W. Majer, Cieszyń 1894.
- Kodex Cywilny Królestwa Polskiego – w Warszawie dnia 1 (13) Czerwca 1825 r. (Dz. Pr. K. P. Tom X, Nr 41).
- Prawo o małżeństwie ogłoszone 24 czerwca 1836, (Dz. Pr. XVIII 59–297).
- Bürgerliches Gesetzbuch, [za:] *Kodeks cywilny obowiązujący na Ziemiach Zachodnich Rzeczypospolitej Polskiej*, oprac. Z. Lisowski, Poznań 1933.
- Ustawa karna o zbrodniach, występkach i przekroczeniach z dnia 27 maja 1852 r. (wyd.) J. Rosenblatt, Kraków 1900.
- Rymowicz Z., *Prawo cywilne Ziem Wschodnich: tom X cz. 1 Zwodu praw rosyjskich: tekst podług wydania urzędowego z roku 1914 z uwzględnieniem zmian wprowadzonych przez ustawodawcę polskiego oraz ustawy związkowe, tudzież judykatura Sądu Najwyższego i b. Senatu. T. 2*, Warszawa 1933.
- Dekret z dnia 25 września 1945 r. – Prawo małżeńskie (Dz. U. z 1945 r. Nr 48, poz. 270).
- Ustawa z dnia 27 czerwca 1950 r. – Kodeks rodzinny (Dz. U. z 1950 r. Nr 34, poz. 308).
- Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 1921 r. Nr 44, poz. 267).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 26 marca 1927 r. o unormowaniu stanu prawnego w województwach: wileńskim, nowogródzkim, poleskim i wołyńskim oraz powiatach: grodzieńskim, wołkowyskim, białostockim, bielskim i sokólskim województwa białostockiego (Dz.U. z 1927 r. Nr 31, poz. 258).

⁶⁹ P. Fiedorczyk, *Unifikacja i kodyfikacja prawa rodzinnego w Polsce (1945–1964)*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2014, s. 39.

⁷⁰ Dekret z dnia 25 września 1945 r. Prawo małżeńskie (Dz.U. z 1945 r. Nr 48, poz. 270).

⁷¹ Ustawa z dnia 27 czerwca 1950 r. Kodeks rodzinny (Dz.U. z 1950 r. Nr 34, poz. 308).

⁷² Szeroko na temat prac nad dekretem z 1945 r. i ustawą z 1950 r. pisze P. Fiedorczyk, *Unifikacja...*

Projekt prawa małżeńskiego uchwalony przez Komisję Kodyfikacyjną w dniu 28 maja 1929, Warszawa 1931.

Dekret z dnia 25 września 1945 r. – Prawo małżeńskie (Dz.U. z 1945 r. Nr 48, poz. 270).

Ustawa z dnia 27 czerwca 1950 r. – Kodeks rodzinny (Dz.U. z 1950 r. Nr 34, poz. 308).

Orzecznictwo

Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 11 stycznia 1934 r., IC 1813/33.

Literatura

Abraham W., *Zagadnienie kodyfikacji prawa małżeńskiego*, nakładem autora, Lwów 1927.

Allerhand M., *O wpływie orzeczeń w sprawach małżeńskich wydanych przez sądy duchowne w b. zabo-
rze rosyjskim na stosunki prawne w innych dzielnicach Rzeczypospolitej Polskiej*, nakładem autora,
Lwów 1925.

Allerhand M., *Prawo małżeńskie obowiązujące na Spiszu i Orawie*, nakładem autora, Lwów 1926.

Fastyn A., *Problem powstania i charakteru prawa małżeńskiego z 1836 r.*, „Czasopismo Prawno-Histo-
ryczne” 2012, t. LXIV, z. 2.

Fastyn A., *Przeszkoda katolicyzmu (impedimentum catholicismi) w prawie województw południowych
II Rzeczypospolitej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2014, t. LXVI, z. 2.

Fastyn A., *Zawarcie małżeństwa mieszanego wyznaniowo według prawa małżeńskiego z 1836 r.*, „Cza-
sopismo Prawno-Historyczne” 2013, t. LXV, z. 1.

Fiedorczyk P., *Prawo rodzinne ziem wschodnich II Rzeczypospolitej*, [w:] A. Lityński, P. Fiedorczyk
(red.), *Wielokulturowość polskiego pogranicza. Ludzie – idee – prawo*, Uniwersytet w Białymstoku,
Wydział Prawa, Białystok 2003.

Fiedorczyk P., *Unifikacja i kodyfikacja prawa rodzinnego w Polsce (1945–1964)*, Wydawnictwo Uniwer-
sytetu w Białymstoku, Białystok 2014.

Górnicki L., *Onera matrimonii i majątek rodziny w projektach kodyfikacji prawa familijnego w II RP*,
[w:] J. Rominkiewicz (red.), *Rodzina i jej prawa*, Kolonia Limited: Instytut Historii Państwa i Prawa,
nakład własny, Wrocław 2012.

Górnicki L., *Prawo cywilne w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919–
1939*, Kolonia Limited, Wrocław 2000.

Gwiazdomorski J., *Trudności kodyfikacji osobowego prawa małżeńskiego w Polsce. Osobne odbicie
z Czasopisma Prawniczego*, Kraków 1935.

Jaworski W. L., *Kodeks cywilny austriacki, Tom I*, Księgarnia Leona Frommnera, Kraków 1903.

Jaworski W. L., *Prawo cywilne na ziemiach polskich. Tom I. Źródła. Prawo małżeńskie osobowe i mająt-
kowe*, nakładem J. Czerneckiego, Warszawa–Kraków 1919.

Kallas M., Lityński A., *Historia ustroju i prawa Polski Ludowej*, Wydawnictwo Prawnicze PWN, War-
szawa 2003.

Lityński A., *Pół wieku kodyfikacji prawa w Polsce (1919–1969)*, Śląskie Wydawnictwa Naukowe:
WSZiNS, Tychy 2001.

Longchamps de Bérier R., *Zawarcie i rozwiązanie małżeństwa według prawa cywilnego obowiązującego
w Polsce*, Towarzystwo Wiedzy Chrześcijańskiej Drukarnia Państwowa, Lublin 1928.

- Makowski W., *W sprawie ujednolicenia ustawodawstwa*, „Gazeta Sądowa Warszawska”, nr 2, z dnia 18 stycznia 1919 r.
- Osuchowski J., *Prawo wyznaniowe Rzeczypospolitej Polskiej 1918–1939, węzłowe zagadnienia*, Książka i Wiedza, Warszawa 1967.
- Paciorkowski S., *Problematyka tzw. legalnej bigamii w II RP w świetle spraw małżeńskich toczonych przed Sądem Okręgowym w Poznaniu*, „Adam Mickiewicz University Law Review” 2013, vol. 2.
- Pasek A., *Przestępstwa przeciwko rodzinie w ujęciu pozaborowych kodeksów karnych Drugiej Rzeczypospolitej*, [w:] J. Rominkiewicz (red.), *Rodzina i jej prawa*, Kolonia Limited: Instytut Historii Państwa i Prawa, nakład własny, Wrocław 2012.
- Paździor S., *Prawo małżeńskie*, [w:] T. Guz, J. Głuchowski, M.R. Pałubska (red.), *Synteza prawa polskiego 1918–1939*, Wydawnictwo C. H. Beck, Warszawa 2013.
- Pietrzykowski K. (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2015.
- Płaza S., *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym, cz. 2: Polska pod zaborami*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2002.
- Płaza S., *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym, cz. 3: Okres międzywojenny*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2001.
- Rosenblatt J., *Ustawa karna o zbrodniach, występkach i przekroczeniach z dnia 27 maja 1852 r. razem z późniejszymi do niej się odnoszącymi ustawami i rozporządzeniami oraz orzeczeniami Trybunału Najwyższego. Cz. 1, O zbrodniach*, Księgarnia Leona Frommera, Kraków 1900.
- Ryguła P., *Historyczny kontekst debaty na temat projektu nowego prawa małżeńskiego w Polsce międzywojennej*, „Śląskie studia Historyczno-Teologiczne” 2001, nr 34.
- Tylbor S., *Małżeńskie prawo. Część pierwsza. Małżeńskie prawo osobowe*, [w:] *Encyklopedia podręczna prawa prywatnego założona przez Henryka Konica*, red. Fryderyk Zoll, Jan Wasilkowski. *Część I. Małżeńskie prawo osobowe*, z. XI, Warszawa, Instytut wydawniczy „Biblioteka Polska” [b.r.w.].
- Walewski J., *Kodeks cywilny Królestwa Polskiego (prawo z r. 1825) objaśniony motywami do prawa i jursprudencją. Ks. 1*, Drukarnia Józefa Bergera, Warszawa 1872.
- Wermiński B., *Małżeńskie prawo. Część I. Małżeńskie prawo osobowe. Województwa wschodnie*, [w:] *Encyklopedia podręczna prawa prywatnego założona przez Henryka Konica*, red. Fryderyk Zoll, Jan Wasilkowski. *Część I. Małżeńskie prawo osobowe*, z. XI, Warszawa, Instytut wydawniczy „Biblioteka Polska” [b.r.w.].
- Wróblewski S., *Powszechny austriacki kodeks cywilny*, Księgarnia Leona Frommera, Kraków 1914.

